

Prof. mr. dr. R.C. Hartendorp

Naar m(e)er rechtspraak?

Universiteit
Leiden

Bij ons leer je de wereld kennen

Naar m(e)er rechtspraak?

Oratie uitgesproken door

Prof. mr. dr. R.C. Hartendorp

bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar

Maatschappelijke effectiviteit van de rechtspleging

aan de Universiteit Leiden

op 31 januari 2020.

**Universiteit
Leiden**

Mijnheer de rector magnificus, leden van het gerechtsbestuur van de rechtbank Den Haag, geacht faculteitsbestuur, zeer geëerde toehoorders.

1. Casus 'de buurvrouw en de weduwe'

Deze rede¹ begin ik met een voorbeeld uit de dagelijkse praktijk. De kwestie speelt zich af in een middelgrote gemeente. Twee echtparen bewonen aldaar een twee-onder-een-kapwoning. Ze zijn goed bevriend met elkaar en komen regelmatig bij elkaar over de vloer. Het zijn normale mensen, met een baan, een goed inkomen en een gevuld sociaal leven.

De man van het ene echtpaar wordt op enig moment helaas ongeneeslijk ziek. Hij brengt de laatste maanden van zijn leven noodgedwongen door in bed. Deze man had in betere tijden in zijn achtertuin een mooie vijver met bijzondere vissen aangelegd waaraan hij veel plezier beleefde. Nu hij bedlegerig is geworden en zijn einde nadert, vindt hij vooral in de nachtelijke uren nog enige troost in het voor hem rustgevende geluid van de vijverpomp en het stromende water. Op een gegeven moment gaat de vijverpomp kapot. Deze wordt vervangen door een andere pomp. Het geluid van deze nieuwe vijverpomp verstoort de nachtrust van de burens. Zij vragen aan de zieke man en zijn vrouw of deze wellicht anders kan worden afgesteld. Dat schiet deze laatste in het verkeerde keelgat en aan het sterfbed ontstaat een heftige ruzie over het geluid van de vijverpomp. Een burencrisis is geboren.

De man sterft. Enige tijd daarna raakt zijn weduwe in een depressie. De ruzie met de burens over de vijverpomp kan zij niet loslaten. Zij rekent het in het bijzonder haar buurvrouw aan dat die uitgerekend aan het sterfbed van haar man geklaagd heeft over de vijverpomp, terwijl zij wist dat die vijver hem zo dierbaar was. Uit frustratie begint ze regelmatig vanuit haar achtertuin over de schutting allerlei onaardige dingen te roepen tegen en over haar buurvrouw. Deze buurvrouw heeft daar op een gegeven moment genoeg van en stapt naar de politie. Er wordt een *mediation*-poging gedaan die niet succesvol is. Er

volgen meer meldingen bij de politie en uiteindelijk een aangifte tegen de weduwe. De wijkagent gaat bij de weduwe langs om duidelijk te maken dat zij moet stoppen met de uitlatingen. Dit helpt niet. Er volgen nog meer meldingen bij de politie. De beledigde buurvrouw houdt een logboek bij en haar man maakt geluidsopnames van de opmerkingen van de weduwe. Ook een tweede *mediation*-poging mislukt.

De politie, die ook niet meer goed weet wat zij met deze zaak aan moet, maakt een dossier op dat zij in handen van de officier van justitie stelt. Deze beslist om over te gaan tot vervolging. De weduwe wordt verdachte en de buurvrouw benadeelde partij en slachtoffer. De weduwe wordt ten laste gelegd dat zij stelselmatig inbreuk maakt op de persoonlijke levenssfeer van haar buurvrouw, door dagelijks, althans wekelijks, althans met grote regelmaat, beledigingen te uiten. Concreet wordt haar verweten onder meer de woorden '*je bent een varken*' te hebben gezegd. Subsidiar zijn deze feiten als belediging ten laste gelegd.

Uiteindelijk komt de zaak zelfs bij de meervoudige strafkamer van de rechtbank terecht. Tijdens de zitting weet de officier van justitie te melden dat de buurvrouw opnieuw geklaagd heeft bij de politie over de weduwe. Hij legt een proces-verbaal van bevindingen over. Ook meldt hij dat een derde *mediation*-poging, die kort voor de zitting heeft plaatsgevonden, is mislukt. De weduwe vertelt op de zitting over de aanloop van het conflict, dat zij zich door de aangifte van haar buurvrouw en de strafzaak opgesloten voelt in haar eigen woning en welke impact deze zaak op de relaties in de straat heeft. Ook de buurvrouw en de buurman zijn met een medewerker van bureau slachtofferhulp aanwezig in de zittingszaal. De buurvrouw komt niet zelf aan het woord, maar heeft in de toelichting op haar vordering tot schadevergoeding verwoord hoe zij lijdt onder de beledigende uitlatingen van de weduwe.

De officier van justitie acht *stalking* bewezen en eist een voorwaardelijke gevangenisstraf van twee weken met de voor-

waarde dat de weduwe zich laat behandelen en geen nieuwe strafbare feiten begaat. De verdediging bepleit vrijspraak bij gebrek aan bewijs.

De rechtbank doet twee weken later uitspraak. Voor bijna alle beledigende uitlatingen en gedragingen die ten grondslag liggen aan *stalking* ontbreekt volgens de rechtbank wettig bewijs, omdat dit verwijt enkel gebaseerd is op de meldingen van de buurvrouw die, op één feit na, niet ondersteund worden door ander bewijs. De weduwe wordt van *stalking* vrijgesproken. Omdat de uitlating ‘*je bent een varken*’ wel gesteund wordt door de verklaring van de echtgenoot van de buurvrouw en deze uitlating een beledigend karakter heeft, wordt de weduwe voor dit feit veroordeeld. De rechtbank legt een voorwaardelijke geldboete van € 200 als straf op.

2. Maatschappelijk effectieve rechtspraak

4 Een wezenlijk deel van het dagelijks werk van rechters en juridisch medewerkers heeft betrekking op het type conflicten als in de zojuist besproken zaak. Conflicten die – zo noem ik het maar – voortvloeien uit “het menselijk tekort”. Bij de strafrechter gaat het bijvoorbeeld om uit de hand gelopen ruzies, huiselijk geweld en beledigingen. Bij de bestuursrechter zijn het burgers die zijn vastgelopen in een voor hen vervreemdende bureaucratie. Bij de handelsrechter betreft het burenruzies, conflicten tussen ondernemingen of tussen vennoten onderling en erkwesties. Bij de familierechter uit het menselijk tekort zich in een eindeloze stroom van vechtscheidingen en problemen met omgang en gezag. En de kantonrechter buigt zich over een grote hoeveelheid arbeids- en woonoverlastzaken. Bij een deel van deze zaken speelt psychosociale problematiek op de achtergrond, maar de ervaring leert dat het overgrote deel van de procespartijen in de basis gewone, normale, redelijke mensen zijn, die daarmee veelal ongewild in een gerechtelijke/juridische procedure verzeild zijn geraakt.

Ik zou niet zo ver willen gaan als Selly Merry die in haar beroemde studie naar probleemoplossende rechtspraak stelde dat

rechters “*dislike to handle*” de zaken die zich in de relationele sfeer afspelen, zoals familiekwetsies en burenruzies, maar dit is wel een rake observatie.² De juridische vraagstukken die in dit type zaken aan de rechter worden voorgelegd zijn in de regel tamelijk overzichtelijk, maar het conflict dat aan de zaak ten grondslag ligt is des te weerbarstiger. Alleen partijen zelf kunnen dat onderliggende conflict oplossen. De rechter kan hierin weinig betekenen, wordt vaak gesteld.³ Mediators en relatietherapeuten zouden veel beter in staat zijn om hulp te bieden bij dit soort problemen. Rechters definiëren dit type zaken in de basis dan ook vaak als niet-juridische problemen.⁴

Dit beeld staat in schril contrast met de wijze waarop rechtzoekenden hun problemen definiëren. Zij kwalificeren hun conflicten met burens, partners en werkgevers wel degelijk als een juridisch vraagstuk en verwachten dat het recht iets te bieden heeft bij het vinden van een oplossing van deze problemen. Met die verwachting heeft de buurvrouw uit de zojuist besproken casus aangifte gedaan, met die verwachting begint een gescheiden vader een procedure over de omgang met zijn kinderen en met die verwachting stapte een franchisenemer naar de rechter in een conflict met zijn franchisegever. Vaak heeft men, zoals in de casus ‘de buurvrouw en de weduwe’, al andere manieren geprobeerd om de kwestie op te lossen. De rechter, zo wordt dat vaak ervaren, is voor de rechtszoekende de allerlaatste instantie die iets voor hem of haar kan betekenen.⁵

De laatste jaren is binnen de Rechtspraak⁶ het idee gerezen dat zij tekortschiet in de behandeling van dit type zaken en dat de (formeel juridische) beslissing die de rechter hierin neemt (te) vaak weinig maatschappelijk effect heeft. De zojuist besproken casus is hiervan een pijnlijk voorbeeld. Ondanks alle bemoeienissen van het justitieapparaat is het conflict tussen partijen, ongetwijfeld ook na het vonnis van de strafrechter, niet opgelost.

Dit roept existentiële vragen op. Is een zuiver juridische beoordeling toereikend in dit soort gevallen? Is een procedure niet

juist brandstof voor het verder escaleren van het conflict? En kan de rechter zijn of haar gezag misschien ook aanwenden om het onderliggende conflict tussen partijen echt op te lossen in plaats van alleen een geschil te beslechten? Al deze vragen hebben de Raad voor de rechtspraak in 2016 ertoe gebracht om een verkenning te laten uitvoeren naar de vraag waarom rechters en juridisch medewerkers het gevoel hebben dat zij hun taak niet optimaal kunnen uitvoeren. Deze verkenning heeft geleid tot het rapport “*Rechtspraak die ertoe doet*”.⁷

In navolging van dit rapport is het thema maatschappelijk effectieve rechtspraak, ook wel afgekort als ‘MER’, op de agenda van de Rechtspraak gezet.⁸ Sindsdien worden bij gerechten in het hele land activiteiten en experimenten ondernomen om te onderzoeken of rechtspraak beter kan voorzien in behoeften van burgers. Deze experimenten kenmerken zich door laagdrempelige, snelle en informele procedures, die veelal gericht zijn op een oplossing voor het onderliggende conflict of maatschappelijke probleem. De initiatieven richten zich onder meer op (1) rechtzoekenden met een veelvoud aan schulden of andere sociaal-maatschappelijke problemen (ook wel multiproblematiek genoemd), (2) complexe scheidingen, (3) toezicht op personen die onder bewind zijn gesteld, (4) het vergroten van de toegang tot de rechter en (5) de maatschappelijke effectiviteit van het strafrecht in het bijzonder bij verdachten met multiproblematiek.⁹

Voorbeelden van initiatieven in het kader van maatschappelijk effectieve rechtspraak zijn te vinden bij de rechtbanken Oost-Brabant en Rotterdam, die een wijkrechtbank hebben opgericht waarin samen met gemeentelijke instanties, het openbaar ministerie en anderen wordt getracht om de zogenaamde multiproblematiek van verdachten en gedaagden ‘aan te pakken’. De rechtbank Den Haag biedt met de wijkrechter een eenvoudige, goedkope procedure op locatie aan, die in de eerste plaats gericht is op het treffen van een minnelijke regeling en verder experimenteren meerdere rechtbanken op dit moment met procedures en interventies die beter tegemoet komen aan

de positie van mensen met problematische schulden.¹⁰ Maar maatschappelijk effectieve rechtspraak omvat meer dan de activiteiten in het kader van ‘MER’. Ook binnen bestaande procedures wordt bekeken of de effectiviteit van rechterlijke interventies kan worden vergroot, bijvoorbeeld door in een groter aantal civiele zaken mondeling uitspraak te doen of aandacht te besteden aan begrijpelijke taal.

Vandaag wil ik met u de betekenis van deze ontwikkelingen en initiatieven verkennen. Hiervoor zal ik allereerst maatschappelijk effectieve rechtspraak in een theoretisch kader plaatsen. Vervolgens zal ik proberen de opkomst van maatschappelijk effectieve rechtspraak te duiden aan de hand van de toegenomen rol van burgers in de rechtspraak. Ten slotte zal ik dieper ingaan op een aantal fundamentele die aan maatschappelijk effectieve rechtspraak ten grondslag liggen en zal ik met name het beeld dat van de rechtzoekende bestaat aan een kritische beschouwing onderwerpen.

3. Responsieve rechtspraak

Over de theoretische fundering van maatschappelijk effectieve rechtspraak lijkt in de literatuur consensus te bestaan. Maatschappelijk effectieve rechtspraak is een verschijningsvorm van responsieve rechtspraak.¹¹ In de kern komt responsieve rechtspraak erop neer dat het rechtspraak-systeem en rechters erop gericht (dienen te) zijn om hun vermogen zo in te zetten dat aan de behoeften van de samenleving en rechtzoekenden wordt voldaan. In deze benadering biedt het recht niet alleen een kader voor het beslechten van juridisch gedefinieerde geschillen, maar is ook aandacht voor het effect dat de beslissingen teweeg brengen en welke bijdrage deze leveren aan het oplossen van (maatschappelijke) conflicten die aan die juridische vraagstukken ten grondslag liggen.

Over de vraag hoe vervolgens hieraan invulling kan worden gegeven bestaat wel verschil van inzicht. Een de ene kant van het spectrum wordt maatschappelijk effectieve rechtspraak geplaatst in de context van probleemoplossende rechtspraak,

een vorm van rechtspraak geïnspireerd door *problem solving courts* in de Verenigde Staten.¹² In deze benadering dient de Rechtspraak niet alleen een juridisch oordeel te geven, maar ook interventies te plegen en het effect van die interventies te toetsen en zo nodig bij te sturen. Aan de andere kant van het spectrum zijn er auteurs die het standpunt innemen dat de ‘klassieke procedure’, via de band van de daaraan ten grondslag liggende rechtsbeginselen, waarborgen bevat voor maatschappelijk effectieve rechtspraak.¹³ Rechtspraak is in deze benadering naar zijn aard per definitie maatschappelijk effectief.¹⁴

De ontwikkeling naar een responsiever recht is geen nieuw verschijnsel. De socioloog Max Weber signaleerde al aan het begin van de vorige eeuw in moderne samenlevingen een ontwikkeling van een waardenrationaliteit, naar een doelrationaliteit.¹⁵ De dominantie van formeel-rationeel legaal gezag, waarmee bedoeld wordt op een neutraal stelsel van regels dat partijen in staat stelt om conflicten op een vreedzame wijze te beslechten voor een onafhankelijke rechter, is in de loop der tijd in de visie van Weber verschoven naar een meer materieelrechtelijke benadering van het recht, waarin het recht wordt ingezet als middel ter realisering van maatschappelijke doeleinden.¹⁶

Nonet en Selznick hebben deze ontwikkeling nader gedefinieerd. In hun studie onderscheiden zij drie stadia van recht.¹⁷ Het eerste stadium is repressief recht, waarin het recht een instrument is van de machthebbers dat naar willekeur kan worden gebruikt om de bevolking te kunnen overheersen. Deze benadering van het recht associëren we vooral met dictatoriale en totalitaire regimes. Omdat machthebbers simpelweg niet over voldoende mankracht en middelen beschikken om hun macht uitsluitend met dreiging en afschrikking af te dwingen, zijn zij ook op zoek naar een systeem waardoor degenen die aan hun macht zijn onderworpen die macht als legitiem aanvaarden. Recht en rechtspraak die boven de partijen staan, en ook de autoriteiten binden, verschaffen deze legitimiteit. Deze vorm wordt autonom recht genoemd. Het is de klassieke rechtsstaat die wij kennen, gebaseerd op de *rule of law* en waarin rechtmatigheid,

voorspelbaarheid en rechtszekerheid leidende rechtsbeginselen zijn. Het derde stadium van het recht is responsief recht. Het recht en de rechtspraak bieden daarin niet alleen een neutraal podium, maar worden ook pragmatisch ingezet om conflicten op te lossen en daarmee een bijdrage te leveren aan de aanpak van sociale problematiek.¹⁸

Anders dan Nonet en Selznick¹⁹ zie ik geen historisch-evolutionaire transformatie van de drie verschillende stadia van het recht en de rechtspraak.²⁰ Ik meen dat de relatie tussen deze stadia, en dan vooral tussen het autonome en responsieve recht, veeleer dialectisch is. Tussen het autonome en het responsieve recht moet een juiste balans gevonden worden. Rechtspraak die zich niet bezighoudt met het feitelijk probleem en de emoties die aan het juridische geschil ten grondslag liggen, mist de band met de werkelijkheid. Maar rechtspraak die zich te veel met deze problematiek bezighoudt, vervreemdt zich van zichzelf.²¹

De samenleving is voortdurend in verandering, en een goed functionerende rechtsstaat, als onderdeel van de samenleving, is dynamisch en past zich steeds aan aan de maatschappelijke ontwikkelingen. Ontwikkelingen die de tijd kenmerken waarin wij nu leven zien onder meer op veranderende gezagsverhoudingen en het belang dat aan heldere en transparantie communicatie wordt gehecht.²² Het lijkt erop dat in tijden van grote maatschappelijke veranderingen de aandacht voor responsief recht sterker wordt. Het bestaande discours lijkt in de context van deze veranderingen aan zeggingskracht en betekenis te verliezen. Het is niet meer in alle gevallen toereikend voor de beantwoording van de vraagstukken waarvoor, bijvoorbeeld, de Rechtspraak gesteld wordt. De eigen waarde van de instituties, de toegevoegde waarde die zij leveren, staat in het licht van deze veranderingen ter discussie en wordt onderwerp van debat gemaakt. Dit geldt niet alleen voor de Rechtspraak. Ook binnen de wetenschap bestaat momenteel grote aandacht voor de maatschappelijk impact van onderzoek. De brochure die de faculteit rechtsgeleerdheid van de Leidse Universiteit begin

deze maand heeft uitgebracht, heet dan ook niet voor niets *‘Impact met recht.’*²³

4. Emancipatie van de rechtzoekende

Binnen iedere generatie lijkt op een gegeven moment de onvrede met het bestaande rechtssysteem en de mate waarin deze zijn maatschappelijke functie vervult, toe te nemen. Als we naar de vorige eeuw kijken, dan volgt de roep om een responsiever recht op een periode van grote maatschappelijke veranderingen. Zo hebben de *legal realists* in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw gepleit voor een recht dat beantwoordt aan de sociale behoeften van burgers. En ook in de jaren zeventig klonk een roep om een responsiever, minder formeel recht. Met name aan de jonge juridische faculteit in Rotterdam werd op verschillende terreinen een visie op het recht bepleit die meer aansluiting heeft bij de maatschappelijke behoeften en realiteit. In dit verband kunnen worden genoemd de functionele rechtsleer van Jack ter Heide²⁴ en de normatieve uitleg van contracten, waarvoor mijn promotor Jan van Durné indertijd menig lans gebroken heeft.

De opkomst van ‘Maatschappelijk effectieve rechtspraak’ en een roep om een recht en rechtsstaat voor burgers, en niet voor juristen,²⁵ moeten tegen deze achtergrond worden geplaatst. Voor de vraag naar een responsiever recht zijn verschillende verklaringen te geven. Voor een deel moet deze worden gezocht in strategisch-organisatorische redenen. Zo wordt ‘maatschappelijk effectieve rechtspraak’ ook wel gezien als de bestuurlijke reactie van de Rechtspraak op de hoge werkdruk en de aantasting van het eigen domein.²⁶

Maar de belangrijkste inhoudelijke verklaring voor de toegenomen vraag naar een responsievere rechtspraak is gelegen in wat zou kunnen worden aangeduid als de emancipatie van de rechtzoekende. Tot medio jaren negentig van de vorige eeuw had de rechtzoekende maar een magere positie in de rechtspraak. Een groot deel van de Nederlandse rechtspraak – misschien met uitzondering van een deel van de oude kan-

tonrechtspraak – was exclusief professioneel gericht.²⁷ Het juridische spel in de rechtspraak was vrijwel uitsluitend voorbehouden aan advocaten, rechters, gerechtsdeurwaarders en officieren van justitie. In feite was de justitiabele een vreemdeling in zijn eigen procedure, zoals de hoofdpersoon in de gelijknamige roman van Albert Camus treffend verwoordt:

*‘Na een schorsing van vijf minuten waarin mijn advocaat me zei dat alles uitstekend ging, is [de getuige, RCH] Céleste gehoord die was opgeroepen door de verdediging. De verdediging, dat was ik. ( ) Ondanks alles wat me bezighield kwam ik soms in de verleiding om tussenbeide te komen en dan zei mijn advocaat: ‘Houd uw mond, dat is beter voor uw zaak.’ In zekere zin leek het of deze zaak buiten mij om werd behandeld. Alles verliep zonder inbreng van mijn kant. Mijn lot werd bedisseld zonder dat mij naar mijn mening werd gevraagd. Nu en dan had ik zin om ze allemaal te onderbreken en te zeggen: ‘Wie is nu eigenlijk de verdachte? Het doet ertoe dat ik de verdachte ben. En ik heb iets te melden!’ Maar bij nader inzien had ik niets te melden.’*²⁸

De afgelopen twee decennia heeft de rechtzoekende zich op alle rechtsgebieden sterk geëmancipeerd en geleidelijk aan een eigen plaats in de rechtspraak gekregen. De wetgever heeft dit proces gefaciliteerd. Ik wijs in dit verband op de invoering van de Algemene wet bestuursrecht in 1994, die als uitgangspunt heeft dat de burger zelfstandig, zonder verplichte rechtshulp, moet kunnen procederen.²⁹ Het civiele procesrecht, met name in handelszaken, heeft zich ontwikkeld van een schriftelijke procedure naar een mondelinge. Deze ontwikkeling is in de jaren negentig van de vorige eeuw in een versnelling gekomen en heeft uiteindelijk geleid tot een aanpassing van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering in 2002 waarin een comparitie na antwoord als uitgangspunt heeft te gelden in iedere procedure. In het strafrecht, ten slotte, heeft de rol van de burgers in de rechtspraak zich onder meer gemanifesteerd in verschillende wetten die voorzien in de versterking van de positie van het slachtoffer.

Het vergroten van de ruimte van de justitiabele in de rechtspraak is min of meer gelijk opgegaan met de toegenomen populariteit van de theorie van de procedurele rechtvaardigheid. Deze theorie is voor het eerst geïntroduceerd door Thibaut en Walker³⁰ in 1975, verder tot ontwikkeling gebracht door onder meer Tom Tyler³¹ en in Nederland op brede schaal geïntroduceerd door Kees van den Bos.³² Bij procedurele rechtvaardigheid draait het in de kern om de gedachte dat mensen die zich rechtvaardig en met respect behandeld voelen, beslissingen beter zullen accepteren, de beslissende autoriteit eerder als legitiem zullen ervaren en meer vertrouwen zullen hebben in instituties.³³ Dat geldt ook, of wellicht juist, voor degenen die in het ongelijk gesteld worden. Bovendien draagt ervaren procedurele rechtvaardigheid bij aan een betere naleving van wet- en regelgeving.³⁴

De theorie van de procedurele rechtvaardigheid is een sympathieke theorie. Het humanistische ideaal van de menselijke waardigheid ligt hieraan ten grondslag. Procedurele rechtvaardigheid zet aan tot een respectvolle bejegening van degenen wiens belangen met een rechterlijk oordeel gemoeid zijn.³⁵ Waar de wetgever een stoel voor de burger in de zittingszaal heeft gezet, heeft de procedurele rechtvaardigheid de burger uitgenodigd om hierop plaats te nemen en te spreken. Dat de rechtspraak deze theorie heeft omarmd, kan in de eerste plaats goed verklaard worden omdat de beginselen van een eerlijk proces, en dan met name het beginsel van hoor- en wederhoor, leidend zijn voor de rechtspraak. De procedurele rechtvaardigheid biedt een empirische onderbouwing voor deze rechtsbeginselen.³⁶ In de tweede plaats ligt een verklaring in het feit dat in de hedendaagse samenleving het gezag van gezagsdragers niet meer als vanzelfsprekend wordt beschouwd. Het leidende idee is dat gezag, en dat geldt ook voor het rechterlijk gezag, verdiend moet worden.³⁷ Procedurele rechtvaardigheid biedt een kader om in concrete gevallen dit gezag te doen gelden en legitimiteit te verschaffen aan een genomen beslissing.

Omdat de rechtzoekende nu zelf iets te melden heeft in de zittingszaal, kan hij ook naar voren brengen wat hem bezighoudt.

En dat is vaak niet de vraag of er tijdig in gebreke is gesteld, of de vraag of een besluit al dan niet een besluit in de zin van de Algemene wet bestuursrecht is. Wat hem bijvoorbeeld wel bezighoudt, is dat de wederpartij hem het verwijt heeft gemaakt dat hij oneerlijk is geweest. Of, zoals de weduwe uit de casus op zitting vertelde, dat zij voor haar gevoel nodeloos en onterecht in een procedure betrokken is. Procedurele rechtvaardigheid zet aan tot het stellen van vragen naar de achtergrond van de zaak. Hierdoor komen allerlei aspecten van een conflict naar voren die voorheen verborgen bleven. Door aandacht te besteden aan belangen, door ruimte te geven aan de onderliggende emoties en door te informeren naar de gevolgen van bepaalde beslissingen, krijgt de rechter een breder beeld van wat speelt tussen partijen. En dat bredere perspectief roept nieuwe vragen op, ook de vraag of het aan de rechter is om zich te buigen over de onderliggende kwesties en wat hij of zij vervolgens kan doen.

De prominente aanwezigheid van de burger in de rechtspraak heeft het werk van de rechter wel complexer gemaakt. Zo moet de strafrechter tegenwoordig niet alleen de belangen van de verdachte bewaken, maar ook rekening houden met die van het slachtoffer. En die belangen kunnen tegenstrijdig zijn. Van de civiele rechter en de bestuursrechter wordt bijvoorbeeld verwacht dat hij of zij, meer dan in het verleden, balanceert tussen (finale) geschilbeslechting en conflictoplossing. Afhankelijk van de behoeften van partijen zal de rechter op het juiste moment van rol moeten weten te wisselen. Dat is niet eenvoudig, maar als een rechter een goede balans weet te vinden tussen deze rollen en belangen, dan lijkt zijn of haar optreden aan gezag en relevantie te winnen. Het onderzoek naar deze evenwichtskunst en de relevantie van het rechterlijk optreden zijn daarmee dan ook de centrale onderzoeksthema's binnen mijn leerstoel.

De vraag naar responsief recht, en de betekenis daarvan, moet vooral worden gezien als een antwoord, of misschien beter verwoord, een zoektocht, naar een nieuwe relatie tussen de burger en de Rechtspraak, tussen de burger en de rechter. Rou-

tines, procedures, regels en omgangsvormen die goed werken in de verhouding met de advocatuur en andere *professionals*, volstaan niet in alle gevallen in de omgang met de burger. In de kern is het bemoedigend dat de Rechtspraak met de vergroting van de responsiviteit van haar handelen wil werken aan een andere invulling van haar verhouding met rechtzoekenden. Dat brengt mij bij het derde deel van mijn oratie: een nadere kennismaking met de rechtzoekende.

5. Beeld van de rechtzoekende

Het beeld dat bij wetgevingsjuristen, beleidsmakers en rechters bestaat van rechtzoekenden is bepalend voor de wijze waarop gerechtelijke procedures zijn ingericht. In de kern wordt de rechtzoekende beschouwd als een rationeel handelend wezen dat goed in staat is om zijn of haar gedachten en gevoelens te verwoorden. Hij of zij toont emoties, maar wordt niet boos. De rechtzoekende is open en eerlijk en is in staat om compassie te tonen en te reflecteren op het eigen handelen. Bovendien is hij of zij bereid om afstand te doen van het eigen gelijk omwille van een goede regeling. Verder heeft de rechtzoekende respect voor de wetten van dit land en het gezag van de rechter, vertrouwt hij of zij erop dat zijn of haar zaak in goede handen is bij de rechter en dat deze met oprechte motieven handelt. Wetgevingsjuristen, beleidsmakers en rechters hebben in feite een rechtzoekende geschapen naar hun eigen (geïdealiseerde) evenbeeld: de *homo juridicus*, zoals Scheltema hem noemt.³⁸

In mijn proefschrift heb ik indertijd betoogd dat het Westerse denken over het menselijk kunnen en oordeelsvermogen onder grote invloed staat van het rationeel-positivisme.³⁹ Die invloed is evengoed bepalend voor de manier waarop de rechtzoekende geconstrueerd wordt. De praktijk laat echter een ander beeld zien, namelijk een rechtzoekende die zich vaak niet rationeel, emotioneel, niet-constructief, onredelijk en soms buitengewoon onsympathiek gedraagt. Deze veelvormige werkelijkheid lijkt het ideaalbeeld van het menselijk doen en laten niet te kunnen aantasten. Kennelijk is het aantrekkelijker om dit ideaal aan te gapen, dan het gebrekkige te accepteren.⁴⁰

Dit geïdealiseerde beeld van de rechtzoekende vormt een belemmering in het denken over rechtspraak en gerechtelijke procedures. Voor een goed functionerende, effectieve en gezaghebbende rechtspraak, en voor het formuleren van ideeën om deze te verbeteren, is van belang om beter aan te sluiten bij de eigenschappen en aard van de rechtzoekende.⁴¹ Hierbij kan gebruik gemaakt worden van het gedragskundig onderzoek dat op dit terrein gedaan is.⁴² Veel inzichten die dit onderzoek oplevert bereiken de rechtspraktijk echter in onvoldoende mate. De bijzondere leerstoel die ik bekleed is ingesteld om de verbinding te leggen tussen de wetenschap en de rechtspraak, en ik zie het dan ook als mijn taak om dit domein, met anderen binnen en buiten de Universiteit Leiden te ontsluiten en empirisch onderzoek te doen naar de verdere versterking van het functioneren en de responsiviteit van de rechtspraak. Rechtspraak en (toegepaste) wetenschap kunnen veel voor elkaar betekenen.

Dat geldt in het bijzonder voor het verkrijgen van inzicht in de rechtzoekende. Ik wil in dit verband drie kenmerken van de *homo juridicus* bespreken en problematiseren, te weten: de rechtzoekende is cognitief begaafd, de rechtzoekende laat zich leiden door procedurele rechtvaardigheid en de rechtzoekende heeft een (groot) vertrouwen in de rechter die zijn zaak behandelt.

De cognitief begaafde rechtzoekende

Het verbeteren van de toegang tot de rechter is een belangrijk onderdeel van maatschappelijk effectieve rechtspraak. Het debat over de toegankelijkheid concentreert zich met name op de hoogte van de griffierechten (financiële toegankelijkheid) en het zittingslocatiebeleid (fysieke toegankelijkheid).⁴³ Dit zijn belangrijke thema's, maar de toegankelijkheid tot de rechtspraak is van meer factoren afhankelijk. Denk bijvoorbeeld aan wat de cognitieve toegankelijkheid genoemd kan worden. Nederland telt zo'n 2,5 miljoen mensen van 16 jaar en ouder die moeite hebben met lezen, schrijven en/of rekenen⁴⁴ en het aantal mensen met een verstandelijke beperking wordt op 1,4

miljoen geschat.⁴⁵ Als deze mensen in een procedure betrokken raken, begrijpen zij dan echt wat er gebeurt? Zijn de procedures ook geschikt voor hen? En wordt dit getoetst?

De cognitieve toegankelijkheid van de rechtspraak is complexer en moeilijker te operationaliseren dan andere vormen van toegankelijkheid, maar haar betekenis is wel buitengewoon (maatschappelijk) relevant. Rechtspraak die maatschappelijk effectiviteit nastreeft zou (vooral) ook effectief moeten zijn voor deze groepen. Ik zou dan ook willen bepleiten dat aan innovatieve procedures en interventies die in het kader van maatschappelijke effectieve rechtspraak worden uitgevoerd het ontwerpprincipe ten grondslag ligt dat deze toegankelijk zijn voor laaggeletterden en verstandelijk beperkten. Want is cognitieve toegankelijkheid, in de vorm van duidelijke, eenvoudige procedures en helder taalgebruik, niet in het belang van de hele samenleving? Deze groepen dienen actief in het innovatieproces betrokken te worden. Daarbij zou tevens gebruik gemaakt moeten worden van de wetenschappelijk kennis op dit terrein die ruimschoots beschikbaar is.

De procedureel rechtvaardige rechtzoekende

Ik kom bij het tweede aspect: de procedureel rechtvaardige burger. De theorie van de procedurele rechtvaardigheid kan worden beschouwd als de *grand theory* van het hedendaagse rechtsplegingsonderzoek die ook een ruime doorwerking kent in de rechtspraktijk. De werking van de procedurele rechtvaardigheid wordt (in de rechtspraktijk) echter nog wel eens omgedraaid. In plaats dat procedurele rechtvaardigheid een verklaring biedt voor de omstandigheid dat sommige mensen een voor hen negatieve beslissing aanvaarden, wordt procedurele rechtvaardigheid vandaag de dag vaak ook gezien als een methode voor rechters om draagvlak te verkrijgen voor ongunstige beslissingen.⁴⁶

Het is maar zeer de vraag of voldoende empirische steun bestaat voor dit methodische gebruik van de procedurele rechtvaardigheid en of mensen in conflictsituaties zich zo makkelijk

laten sturen. Bovendien is de theorie van de procedurele rechtvaardigheid vooral gebaseerd op experimenteel onderzoek en op empirisch onderzoek in de Verenigde Staten.⁴⁷ Tussen de (rechts)cultuur van de Verenigde Staten en die van Nederland bestaan echter verschillen en het is dan ook de vraag in welke mate de conclusies onverkort vertaald kunnen worden naar de Nederlandse context.⁴⁸ In het kader van maatschappelijk effectieve rechtspraak is het dan ook van belang om empirisch te toetsen in welke mate de procedurele rechtvaardigheid ook verklarende kracht heeft binnen de Nederlandse context. Daarbij zou het onderzoek met name gedifferentieerd moeten worden naar verschillende type conflicten en geschillen. Bijzondere aandacht verdienen complexe zaken, zoals vechtscheidingen of andere langlopende conflicten. Daarbij dient ook de vraag aan de orde te komen hoe de theorie van de procedurele rechtvaardigheid werkt voor rechtzoekenden die minder taalvaardig zijn, die minder goed in staat zijn om zich te uiten.

De rechtzoekende die de rechtspraak vertrouwt

Vertrouwen vormt het fundament van iedere relatie.⁴⁹ Dat geldt ook voor de relatie tussen de Rechtspraak en samenleving, en meer concreet, voor de relatie tussen de rechter en de rechtzoekende. Een rechter die geen vertrouwen geniet van partijen, of van één van hen, wordt als weinig gezaghebbend beschouwd en zal met zijn of haar handelen geen of weinig effect bij deze partij(en) teweeg kunnen brengen. Wat in zo'n geval rest is een beslissing die enkel met dwangmiddelen, of de dreiging daarmee, kan worden afgedwongen. Dit is een weinig duurzame manier van rechtspleging en responsieve rechtspraak is juist gericht op het bereiken van een gedragen uitkomst van een rechterlijke procedure.

Gemiddeld genomen genieten rechters relatief veel vertrouwen onder de Nederlandse bevolking. Uit een jaarlijks onderzoek naar vertrouwen van het Centraal Bureau voor de Statistiek volgt dat circa 70 procent van de bevolking vertrouwen in rechters heeft.⁵⁰ Internationaal gezien is dit percentage relatief hoog.⁵¹ En ook in vergelijking met de andere instituties van de

trias politica, de Tweede Kamer (circa 40 procent) en ambtenaren (circa 45 procent), doen rechters het goed.⁵² Ter relative ring: rechters doen het niet veel beter dan de ‘medemens’, die op 62 procent vertrouwen mag rekenen. Als we echter kijken naar lager opgeleiden dan zien we andere cijfers. Onder die groep ligt het vertrouwen in de rechters tot twintig procent lager dan onder de gemiddelde bevolking.⁵³ Degenen die een laag vertrouwen in de medemens en andere autoriteiten te hebben, blijken vaak ook weinig vertrouwen in de rechtspraak te hebben.⁵⁴

Publiek vertrouwen is een complex vraagstuk en de zojuist besproken cijfers kunnen op verschillende manieren worden geduid.⁵⁵ Vertrouwen zegt bijvoorbeeld nog niets over de tevredenheid over het functioneren van de Rechtspraak. En de vraag naar wantrouwen is mogelijk veel interessanter, zoals collega Lucas Noyon in een recente publicatie overtuigend heeft betoogd.⁵⁶ Marc Hertogh leidt uit het vertrouwensonderzoek af dat er geen solide steun bestaat voor het rechtssysteem, maar dat beter gesproken kan worden van een *sullen toleration*; het systeem wordt, bij gebrek aan beter, met tegenzin getolereerd.⁵⁷ Voor onderzoek naar maatschappelijk effectieve rechtspraak is met name relevant dat het zojuist besproken onderzoek vooral betrekking heeft op het vertrouwen in rechters en de Rechtspraak in het algemeen. Maar hoe kunnen deze cijfers vertaald worden naar vertrouwen in concrete zin? Welk procesgedrag vertonen burgers die een laag vertrouwen hebben in de rechtspraak? Of in de rechter die hun zaak behandelt?

Een aantal initiatieven in het kader van maatschappelijk effectieve rechtspraak richt zich met name op buurten waarin verhoudingsgewijs veel lager opgeleiden wonen. Willen deze initiatieven betekenisvol zijn, dan zal ook aandacht moeten bestaan voor de omstandigheid dat een deel van de burgers waarop de initiatieven zich richten een laag vertrouwen in de Rechtspraak heeft. Niet kan worden volstaan met de constatering dat deze groep nu eenmaal een laag vertrouwen in anderen heeft. Want een responsieve rechtspraak is er ook, en misschien wel juist, voor mensen

die hun vertrouwen in andere autoriteiten zijn verloren. Gezocht zal moeten worden naar de redenen van het lage vertrouwen, waarop dit vertrouwen ziet – op de rechter, het rechtssysteem of de uitkomst van de procedure –, en manieren waarop dit vertrouwen vergroot kan worden. Ook op dit vlak kunnen wetenschap en rechtspraktijk veel voor elkaar betekenen.

6. Op zoek naar een nieuwe balans

Dames en heren, ik kom tot een afronding. De afgelopen decennia is in de media veel aandacht besteed aan de organisatorisch problematiek waarmee de R/rechtspraak te kampen heeft. Als ik aan u vraag welk woord u als eerste te binnen schiet als u aan rechtspraak denkt, dan is de kans heel groot dat dit het woord ‘werkdruk’ of een daaraan verwant begrip is. De boodschap die aan deze berichtgeving ten grondslag ligt is weinig uitnodigend voor burgers die voor hun problemen op de rechter zijn aangewezen: het duurt erg lang voordat uw zaak behandeld wordt en de rechter die uw zaak behandelt heeft te weinig tijd. Anders – enigszins cynisch – geformuleerd: lost u uw eigen problemen zelf op.

Desondanks blijven de rechtzoekenden komen. Desondanks slagen ze er iedere keer weer in hun problemen met familieleden, burens, aannemers en overheden als een juridisch probleem te definiëren. Desondanks besteden zij vermogens aan proceskosten. Niet omdat procederen veel levensvreugde geeft, integendeel, maar omdat zij geen andere mogelijkheden meer zien om een oplossing te vinden voor de problematiek die in sommige gevallen hun leven beheerst. Samen leven gaat gepaard met conflicten en de samenleving heeft dan ook belang bij goed functionerende conflictoplossingsmechanismen. De Rechtspraak vervult hierin een belangrijke, zo niet centrale, rol.

In de titel van mijn oratie ligt de vraag besloten hoe de Rechtspraak haar maatschappelijke positie kan verbeteren. Moet de oplossing worden gezocht in méér rechtspraak? Is het nodig om meer rechters en juridisch medewerkers aan te trekken? Of is er behoefte aan mer-rechtspraak, maatschappelijk effectieve

rechtspraak? Voor een duurzame verbetering zijn in mijn optiek beide nodig. Maatschappelijk effectieve rechtspraak is immers geen oplossing voor de lange doorlooptijden en de hoge werkdruk die rechters ervaren. En voor het welslagen van maatschappelijk effectieve rechtspraak zijn voldoende rechters en juridische en administratieve ondersteuning nodig. Maar dat alleen is niet genoeg. Bij rechtspraak waarin de rechtzoekende centraal staat, zal ook kritisch gekeken moeten worden naar het eigen functioneren en de relevantie en betekenis. De Rechtspraak zal haar eigen maatschappelijke effectiviteit voortdurend *tegen (het) licht* moeten houden.

Het debat over maatschappelijk effectieve rechtspraak is – in de kern – uiteindelijk een debat over de bevoegdheden en verantwoordelijkheden van de Rechtspraak. Uitgangspunt daarbij is dat in de moderne rechtsstaat het beslechten van geschillen en het beoordelen van strafbare feiten tot de kerntaak van de rechter moet worden gerekend. Daarbij is de rechter gebonden aan het recht.⁵⁸ De andere functies van rechtspraak zijn van die beslissende taak afgeleid. Het domein en het takenpakket van de rechtspraak zijn echter niet duidelijk afgebakend. Binnen de grondwettelijke bevoegdheden kan de rechter, afhankelijk van de behoeften van de samenleving of die van partijen, op verschillende manieren invulling geven aan zijn of haar rechterlijke functie. Dit is ook van belang om het optreden van de rechter gezaghebbend te laten zijn. Vanuit systematisch oogpunt lijkt het aantrekkelijk om tot een scherpe afbakening van bevoegdheden en verantwoordelijkheden van de Rechtspraak en rechters te komen; wel geschilbeslechting maar geen conflictoplossing; of, wel een juridische beoordeling maar geen probleemoplossing. Als echter gekeken wordt naar de rechtspraktijk en de behoeften van rechtzoekenden, dan ontstaat een meer divers, hybride beeld.⁵⁹ Het is aan een responsieve, maatschappelijk effectieve rechtspraak om bij die meerduidigheid aan te sluiten en deze, waar mogelijk, te faciliteren.

Daarbij kan niet op eenvoudige, simplistische oplossingen worden gerekend. Daarvoor is de problematiek van betrokkenen

veelal te complex. Bovendien dient een rechter zich bij zijn of haar taakuitoefening te positioneren in een krachtenveld tussen het recht en de waardengemeenschap enerzijds en de samenleving en individuele rechtzoekenden anderzijds.⁶⁰ Maatschappelijk effectieve rechtspraak moet vooral worden gezien als de zoektocht naar een nieuwe balans tussen beide en vraagt, misschien wel meer dan de klassieke, autonome rechtspraak, een groot institutioneel en constitutioneel bewustzijn.

Bij de verdere invulling dienen de waarde en betekenis van het bestaande rechtssysteem niet uit het oog te worden verloren. Paul Scholten heeft dit indertijd in zijn afscheidsrede zeer treffend onder woorden gebracht: *‘Het nieuwe in het recht is veelal niets anders dan het oude in nieuwen vorm; ook waar het nieuw is kan het slechts begrepen worden door zijn aansluiting bij en tevens reactie tegen het verleden.’*⁶¹ Rechtspreken is tenslotte balanceren, het verenigen van belangen en waarden. Daarbij moet de rechter voortdurend positie bepalen tussen verschillende rechtersrollen.⁶² Op het moment dat één van die rollen de overhand krijgt, verandert een deugd in haar tegendeel. Dit is wat bij de zoektocht naar een nadere invulling van de relatie met rechtzoekenden voortdurend in het oog moet worden gehouden.

7. Dankwoord

Ik dank allen die aan de totstandkoming van mijn benoeming hebben bijgedragen. In het bijzonder bedank ik het gerechtshof bestuur van de rechtbank Den Haag voor het in mij gestelde vertrouwen. In dit verband noem ik ook de leden en de secretaris van de stuurgroep van het samenwerkingsverband, Johan Visser en zijn voorganger Roel Smits, Joanne van der Leun, Marianne Rootring en Laura van der Krogt.

Ik wil de collega’s van de vakgroep Rechtsgeschiedenis en andere collega’s bij het Instituut Metajuridica hartelijk danken voor het warme en inspirerende thuis dat zij mij bieden binnen de juridische faculteit. Ook waardeer ik de samenwerking met Miranda Boone en andere collega’s met wie ik in het kader van

het sectorplan het genoeg heb om onderzoek te doen naar conflictoplossende instituties en de effectiviteit van de rechtspraak.

Mijn dank gaat uit naar de studenten. Ik zie uit naar het onderwijs over misschien wel het mooiste ambt dat er bestaat.

Invulling van deze leerstoel zou niet mogelijk zijn zonder de steun van mijn collega's van de rechtbank en in het bijzonder mijn collega's van team Handel. Ik realiseer me dat ik met mijn Leidse af-/aanwezigheid ook een beroep doe op hun tijd. Ik ben hen dankbaar voor de getoonde collegialiteit. Mijn teamvoorzitter Jacques Keltjens dank ik voor alle steun die hij mij geboden heeft.

Vandaag mogen de namen van Jan van Dunné en Henk Wagenaar bij wie ik gepromoveerd ben niet ontbreken. Ik dank hen voor alles wat zij mij geleerd hebben. Dat geldt ook voor Margreet Ahsmann.

Vrienden en familie wil ik bedanken voor het geduld dat zij hebben opgebracht voor alle schrijverij en ander gedoe dat gepaard gaat met het bedrijven van wetenschap. Het verheugt mij dat vandaag mijn ouders aanwezig. Hen wil ik bedanken voor alle steun die zij mij gegeven hebben. Ten slotte, maar niet in de laatste plaats, noem ik Iris, Okke en Belle en mijn meiden Nienke, Sietske en Freke. Wat ik tegen hen wil zeggen, bewaar ik voor een andere gelegenheid.

Ik heb gezegd.

Literatuurlijst

- Ahsmann, M.J.A.M. (2019), *Samenwerking Rechtswetenschap en Rechtspraak: van nut naar noodzaak!*, (afscheidsrede), Leiden: Universiteit Leiden.
- Bakker, F.C. (2016), 'Maatschappelijk effectieve rechtspraak', op: <https://www.njb.nl/blog/maatschappelijk-effectieve-rechtspraak.20396.lynx>.
- Barendrecht, J.M. e.a. (2017), *Menselijk en rechtvaardig. Is de rechtstaat er voor de burger?*, Den Haag: Hiil.
- Bock, R.H. de (2019), 'Civiele procedures: differentiatie', in: Th. Groenewald, *Naar vernieuwing van de (civiele) rechtspleging*, Den Haag: Boom juridisch, pp. 113-124.
- Bos, K. van den (2014), *Kijken naar het recht*, (oratie), Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Bos, K. van den, I. van der Velden en A.E. Lind (2014), 'On the Role of Perceived Procedural Justice in Citizens' Reactions to Government Decisions and the Handling of Conflicts', in: *Utrecht Law Review*, jrg. 10, nr. 4, pp. 1-26.
- Botsman, R. (2017), *Who can you trust?: How Technology Brought Us Together and Why It Might Drive Us Apart*, Londen: PublicAffairs.
- Brink, G. van den en T. Jansen (2016), *Ambtelijk vakmanschap en moreel gezag*, Stichting Beroepseer.
- Camus, A. (1942/2017), *De vreemdeling*, Amsterdam: De Bezige Bij.
- Coenraad, L.M. en P. Ingelse (2017), 'Afscheid van de klassieke procedure? Vernieuwen + behouden = versterken', in: Nederlandse Juristen Vereniging, *Afscheid van de klassieke procedure?*, Deventer: Wolters Kluwer, pp. 13-138.
- Croes, M.T. (e.a.) (2017), 'Evaluatie Wet griffierechten burgerlijke zaken. De complexiteit van vereenvoudiging', in: *WODC Cahier 2017-9*.
- Damen, L.J.A. (2017), 'De autonome Awbmens?', in: *Ars Aequi*, nr. 7, pp. 628-638.
- Dekker, P. en T. Van der Meer (2007), *Vertrouwen in de rechtspraak nader onderzocht*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Doornbos, N. (2017), 'Voorbij procedurele rechtvaardigheid. De betrekkelijkheid van de beleving van respondenten', in: *Recht der Werkelijkheid*, jrg. 38, nr. 2, p. 99-119.
- Doornbos, N. (2019), 'Naar een meer responsief bestuursrecht? Verder bouwen aan het huis van de rechtsstaat', in: A. Marseille (e.a.) (red.), *25 jaar Awb. In eenheid en verscheidenheid*, Den Haag: Wolters Kluwer, pp. 567-578.
- Eshuis, R.J.J. (2019), 'De geografische inrichting van de rechtspraak', in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 45, nr. 1, pp. 10-25.
- Feeley, M.M. (1979), 'Law, Legitimacy, and Symbols. An Expanded View of Law and Society in Transition', *Michigan Law Review*, nr. 77, pp. 901-2.
- Gommer, H. (2007), 'Afscheid van mythisch gezag', in: *Trema*, nr. 4, pp. 54-9.
- Grootelaar, H.A.M., P. Mascini en W. van Rossum (2017), 'Recht als probleemoplossing?', in: *Recht der Werkelijkheid*, jrg. 38, nr. 2, pp. 3-8.
- Grootelaar, H.A.M. en K. van den Bos (2018), 'How Litigants in Dutch Courtrooms Come to Trust Judges: The Role of Perceived Procedural Justice, Outcome Favorability, and Other Sociolegal Moderators', in: *Law & Society Review*, jrg. 52, nr. 1, pp. 243 - 268.
- Harinxma thoe Slooten L.R. van, e.a. (2019), 'Praktisch omgaan met principes?! Over welbewust innoveren. Om de tafel met negen innovatie-experts', in: *Rechtstreeks*, nr. 1, pp. 35-43.
- Hartendorp, R.C. (2008), *Praktisch gesproken. Alledaagse civiele rechtspleging als praktische oordeelsvorming*, (dissertatie), Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Hertogh, M. (2018), *Nobody's Law. Legal Consciousness and Legal Alienation in Everyday Life*, Londen: Palgrave.
- Hulst, L. (2017), *Experimental legal studies on perceived procedural justice and trust in law and society*, (dissertatie), Vrije Universiteit Amsterdam.
- Jacobs, F.C.L.M. en C.W. Maris (red.) (2003), *Rechtsvinding en de grondslagen van het recht*, Assen: Van Gorcum.
- Klijn, A. (2019), 'MER vraagt meer discussie', in: *Rechtstreeks*, nr. 1, pp. 75-84.

- Kraats, K. van der (2019), 'Experimenten in de civiele rechtspraak: een oplossing voor welk probleem?', in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 45, nr. 1, pp. 82-96.
- Kwak, A.J. (2006), 'De meervoudige rechter: gezaghebbend, neutraal, efficiënt en coöperatief', in: *Rechtstreeks*, nr. 3, pp. 7 – 60.
- Loth, M.A. (2017), 'Hoe responsief is de klassieke procedure (eigenlijk): Over de preadviezen van de NJV 2017, in: *Nederlands Juristenblad*, jrg. 92, nr. 22, pp. 1510-1520.
- Loth, M.A. (2018), 'De Rechtspraak op zoek naar verbinding. Voor een normatief duurzame samenleving, in: *Trema*, nr. 2.
- Malsch, M., L. ten Hove en H. Elfers (2016), 'Toepassing van rechtssociologisch en rechtspsychologisch onderzoek in de rechtspraktijk', in: *Justitiële Verkenningen*, nr. 6, pp. 60-78.
- Merry, S.A. (1990), *Getting Justice and Getting Even: Legal Consciousness among Working-Class Americans*, Chicago/Londen: The University of Chicago Press.
- Nonet P. en P. Selznick (1978), *Law and Society in Transition. Toward Responsive Law*, New York: Harper & Row Publishers.
- Noyon, L. (2017), 'Visies op legitimiteit', in: P. Berlo e.a. (red.), *Over de grenzen van de discipline. Interactions between and within criminal law and criminology*. Meijers-reeks nr. 281, Den Haag: Boom Juridisch 2017, pp. 147.
- Noyon, L. (2018), 'Het wantrouwen in de strafrechtspleging. Misschien wel veel interessanter dan het vertrouwen', in: A.K. Bosma en S.S. Buisman (red.), *Methoden van onderzoek in het strafrecht, de criminologie en de victimologie*, Wolter Kluwer: Deventer, pp. 105-121.
- Raad voor de rechtspraak (2016), *Rechtspraak die ertoe doet*, Den Haag.
- Shapiro, M. (1981), *Courts: A Comparative Analysis*, Chicago/Londen: The University of Chicago Press.
- Scheltema, M. (2016), 'De burger in de rechtsstaat: Alice in Wonderland?', in: *Nederlands Tijdschrift voor Bestuursrecht*, nr. 8.
- Schlössels, R.J.N. (2003), 'Ongelijkheidscompensatie in het bestuursproces. Mythe of vergeten rechtsbeginsel', in: P.P.T. Bovend' Eert, L.E. de Groot-van Leeuwen en Th.J.M. Merrens (red.), *De rechter bewaakt: over toezicht en rechters*, Deventer: Kluwer
- Scholten, P. (1931/1974), *Algemeen Deel*, Zwolle: Tjeenk Willink.
- Scholten P. (1949), *Verzamelde geschriften (deel 1)*, Zwolle: Tjeenk Willink.
- Thibaut J.W. en L. Walker (1975), *Procedural Justice: A Psychological Analysis*, New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Tyler, T.R. (1990), *Why People Obey the Law*, Londen: Yale University Press.
- Verberk, S. (2011), *Probleemoplossend strafrecht en het ideaal van responsieve rechtspraak*, Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Verberk, S. (2019), 'Responsieve rechtspraak?: 'Maatschappelijk effectieve rechtspraak' als innovatieproces', in: *Rechtstreeks*, nr. 1, pp. 27-8.
- Verburg, A. (2016), 'Zelf je boontjes doppen bij de bestuursrechter, hoe reëel is dat?', *Tijdschrift voor Klachtrecht*, nr. 4, pp. 3-6.
- Verschoof, R.J. en W.M. van Rossum (2018), *Geschied of niet geschied?*, Den Haag: Boom juridisch.
- Vranken J.B.M. en M. Snel (2018), 'De civiele rechter in Nederland op de schopstoel', in: *Nederlands Juristenblad*, nr. 13, pp. 858-866.
- Weber, M. (1964), *The Theory of Social and Economic Organization*, New York: The Free Press.
- Woittiez, I. e.a. (2014), *Zorg Beter Begrepen*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Noten

1. Ik dank Margreet Ahsmann, Herman van Harten en Fleur Oorburg voor hun kritische meelesen en hun waardevolle commentaar op een eerdere versie van deze tekst.
2. Merry 1990, p. 1.
3. Zie o.m. Vranken en Snel 2018; Ahsmann 2019, p. 9; Klijn 2019, p. 83; en De Bock 2019, p. 122.
4. Merry 1990.
5. Ibid.
6. In deze tekst zal ik de rechtspraak-organisatie aanduiden als 'Rechtspraak' en het rechtspreken als 'rechtspraak'.
7. Raad voor de rechtspraak 2016.
8. Bakker 2016.
9. Verberk 2018, pp. 27-8.
10. Zie voor een overzicht van alle lopende initiatieven: <https://www.rechtspraak.nl/Themas/maatschappelijk-effectieve-rechtspraak> (geraadpleegd op 5 januari 2020).
11. Loth 2017, p. 1516.
12. Verberk 2011.
13. Coenraad en Ingelse 2017.
14. Ahsmann 2019.
15. Weber 1964, pp. 115-8.
16. Grootelaar e.a. 2017, p. 3.
17. Nonet en Selznick 1978.
18. Grootelaar e.a. 2017, p. 3.
19. Nonet en Selznick 1978, p. 116.
20. Feeley 1979, pp. 901-2.
21. Van Harinxma thoe Slooten e.a. 2018, p. 38.
22. Doornbos 2017, p. 577.
23. Zie: https://issuu.com/leidenlawschool/docs/faculteit_der_rechtsgeleerdheid_impact_met_recht.
24. Jacobs en Maris 2003, p. 43.
25. Barendrecht e.a. 2017.
26. Van der Kraats 2019, pp. 87-89; Loth 2018.
27. Noyon 2017, p. 147.
28. Camus 1942/2017, pp. 104-5 en 112-3.
29. In welke mate gewone burgers in staat zijn om zonder professionele procesvertegenwoordiging te kunnen procederen is de literatuur sceptisch. Ik verwijs onder meer naar Schlössels 2003, p. 150, Verburg 2016 en Damen 2017, p. 637.
30. Thibaut en Walker 1975.
31. Tyler 1990.
32. Zie o.m. Van den Bos e.a. 2017.
33. Doornbos 2017, p. 99.
34. Noyon 2017, p. 155.
35. Van den Brink en Jansen 2016, p. 59.
36. Doornbos 2017, p. 109.
37. Gommer 2008.
38. Scheltema 2016; Damen 2017, p. 638.
39. Hartendorp 2008, pp. 29 e.v.
40. Scholten 1974, p. 135.
41. Damen 2017, pp. 637-8.
42. Het aantal relevante publicaties is te groot om op deze plaats te vermelden. Ik volsta dan ook met een verwijzing naar de oratie van Van den Bos 2014 en Malsch e.a. 2016 waarin een overzicht is opgenomen van voor de rechtspraktijk relevante onderzoeken.
43. Zie onder meer: Croes e.a. 2017, pp. 99 e.v.; Eshuis 2019.
44. Zie: <https://www.lezenenschrijven.nl/over-laaggeletterdheid/feiten-cijfers>.
45. Woittiez e.a. 2014, pp. 28-9.
46. Doornbos 2017, p. 109.
47. Grootelaar en Van den Bos 2018, p. 235.
48. Ibid.
49. Botsman 2017.
50. Zie: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82378NED/table?dl=1B45F>.
51. Noyon 2018, p. 108.
52. Zie: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82378NED/table?dl=1B45F>.
53. Zie: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/82378NED/table?dl=1B45F>. Onderzoek van Hulst (2017) bevat aanwijzingen dat het gemeten vertrouwen wellicht hoger is dan het feitelijk vertrouwen onder lager opgeleiden.
54. Hertogh 2018.
55. Dekker en Van der Meer 2007.
56. Noyon 2018.
57. Hertogh 2018, p. 42.
58. De Bock 2019, p. 122; Shapiro 1981, p. 1.
59. Verschoof en Van Rossum 2018.
60. Loth 2017, p. 1518.
61. Scholten 1949, p. 497.
62. Kwak 2016.

PROF. MR. DR. ROGIER C. HARTENDORP (DEN HELDER 1975)

- 1999 Bestuurskunde, Erasmus Universiteit Rotterdam / Universiteit Leiden
- 1999 Nederlands recht, Erasmus Universiteit Rotterdam
- 1999 Advocaat, Clifford Chance
- 2003 Wetgevingsadviseur, Raad voor de rechtspraak
- 2008 Promotie met het proefschrift "*Praktisch gesproken. Alledaagse civiele rechtspleging als praktische oordeelsvorming*", Erasmus Universiteit Rotterdam
- 2010 Rechter, rechtbank Utrecht / Midden-Nederland
- 2014 Rechter, rechtbank Den Haag
- 2019 Bijzonder hoogleraar Maatschappelijke effectiviteit van de rechtspleging, Universiteit Leiden

Universiteit
Leiden